

III. LEVÉLTÁRI FORRÁSOK VONZÁSÁBAN

Kovács Teofil

BORKERESKEDELEM SZILÁGYI SÁMUEL ÉS RÁDAY GEDEON LEVELEZÉSÉBEN

1. Borkereskedelem a 18. században

Bár a szőlős területek országunk megművelt földjéből csak kis részt foglaltak el, – a történeti statisztikák és adóösszeírások szerint mintegy 3-4%-ot –, fontosságuk messze meghaladta ezt az arányt.¹ Egyes adatok szerint a marha után ez volt hazánk második legjelentősebb exportcikke, így nem meglepő, hogy a gazdasági kérdések kapcsán a Helytartótanács is sokat foglalkozott a borkereskedelemmel összefüggő kérdésekkel. Bármilyen meglepő, Ausztria maga is konkurenst látott a magyar bortermelőkből, mert nemcsak saját maga szükségleteire, hanem kivitelre, a Német Birodalom számára – és akármilyen furcsa – többek között Magyarország számára is termelt bort. Hazánkban az osztrák bor az itteniehez képest a gyengébb minőségű borok piacán hódított. Így fordulhatott elő, hogy 1741-ben több osztrák bort hoztak be, mint amennyi magyar bort kivittek, ami nem utolsó sorban annak is volt köszönhető, hogy az Ausztriába irányuló borkivitel vámokkal korlátozták.

A magyar borok minőségben messze túlszárnyalták osztrák vetélytársaikat. Magyarországra importált bor akóját átlag 2,61 forintra, az exportáltét viszont 6,41 forintra becsülték.² Ausztriának a bor volt a legfontosabb terméke és egyetlen nagyobb jelentőségű kiviteli cikke, amelyből saját szükségletét messze meghaladó mennyiséget termelt. Az osztrákok már a 16. századtól kezdődően féltékenyen vigyáztak arra, hogy a magyarok jobb minőségű boraikkal ne támasszanak versenyt sem Ausztriában, sem pedig külföldön.³

1 HONVÁRI János (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*, Budapest, Aula Kiadó, ²1997. 189.

2 WELLMANN Imre: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 80–81.

3 FEYÉR Piroska: *A szőlő- és bortermelés Magyarországon (1848-ig)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 230.

Igaz, ekkor 1733–1746 között még kedvezőbb helyzetben voltak a magyar borok, mint az 1754–55. évi vámrendelet után, amely megnehezítette a bor-exportot. A tokaji bor volt az egyedüli, ami némi könnyítést kapott a vámtarifára szerint, és amelyet Pesten és Pozsonyon át szállítottak Bécsbe.⁴

Szekfű Gyula szerint a bor kivitelének egész a 18. század második feléig nagyjából a következő útjai voltak:

1. Morvaországon át Sziléziába, részben ottani fogyasztásra, részben továbbszállításra Lipcsén, Berlinen át Poroszországba és Stettinen át az északi államokba,
2. Pozsonyon át Bécsbe és onnan az osztrák örökös tartományokba hajón és szekéren,
3. Szepességen át Lengyelország, Oroszország felé,
4. Erdélyből Moldvába és Havasalföldre, de ez kis jelentőségű volt.

A fő fogyasztók Ausztria, a Német Birodalom és Lengyelország voltak,⁵ melyek közül az utóbbi volt a legnagyobb felvevő piac. A 18. században ebben az időszakban az odairányuló kereskedelmet már kizárólag a magyarországi kereskedők bonyolították le. Míg korábban lengyel kereskedők közvetlenül vásárolták fel a termést, addig a 18. században egyre inkább idegen nemzeti-ségűek, főleg görögök és zsidók tették ugyanezt, akik nem voltak érdekeltek a bor jó hírének a megőrzésében, inkább a gyors vagyonosodást tartották szem előtt. Egyéb tényezők is – a kimerült talaj, a szőlőfajták minőségének romlása, a lengyelországi pénz értékcsökkenése, az új vámrendszer – hozzájárult a Hegyalja 18. század második felében jelentkező hanyatlásához. A legfőbb baj azonban a borhamisítás volt.⁶ Nem volt ritka a bor pancsolása, de előfordult, hogy tiszántúli borokat hegyaljai néven adtak el. A borkivitel csökkenéséhez ez is hozzájárult.⁷

A jelen dolgozat arra a kérdésre kíván válaszolni, hogy a bor és borke-rekedelem témája milyen szerepet játszott a 18. századi Magyarországon Szilágyi Sámuelnek (?–1771), a magyarországi református egyház egyik bécsi ügyvivőjének és támogatójának, Ráday Gedeonnak (1713–1792), a hazai közélet egyik meghatározó szereplőjének a levelezésében. Szilágyi Sámuel

4 FEYÉR: i. m., 228.

5 SZEKFŰ Gyula: *A magyar bortermelő lelki alkata*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002. 33–35.

6 EMBER Győző – HECKENAST Gusztáv (szerk.), *Magyarország története 1686–1790*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 659.

7 BUR Márta: A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a 18. században, *Történelmi Szemle* 21 (1978)/2, 295.

ágens életének kutatása során több, bizonyos szempontból perifériális téma is előkerült, előkerül. Eddig külföldről írt levelei alapján mutattuk be peregrinációjának hátterét,⁸ illetve azt, hogy milyen híreket tartott említésre érdemesnek.⁹ Most arra kívánunk választ adni, hogy a bor milyen szereppel bírt kapcsolatrendszerében. Milyen célokra használták fel, honnan szerezték be, milyen fajta borok kerültek szóba, hogyan zajlott az értékesítés, szállítás, illetve az árképzés, milyen piaci tényezők határozták meg a bor kereskedelmét, milyen célokra használták az ebből befolyt jövedelmet?

A később (1733–1748) magyarországi ágenssé váló erdélyi diák peregrinációját egy jelentős erdélyi mecénás, gróf Teleki Sándor (1679–1760) patronálta, akinek László nevű fia Ráday Gedeon Eszter nevű testvérét vette feleségül, így a Szilágyit pártfogoló családok rokoni kapcsolatba kerültek. A későbbiek során Teleki László több alkalommal járt el Ráday Gedeon megbízásából. Így 1732. május 6-án Szilágyi arra kérte, hogy a magyar történelem iránt érdeklődő Ráday Gedeon számára szerezz be személyes ismeretsége alapján gróf Bethlen Eleknetől *Bethlen Farkas Historia de rebus Transylvanicis* című munkáját. Egyben jelezte, hogy ő is kész akár könyvet, akár mást a fiatalúr számára megvásárolni.¹⁰ Szilágyi Sámuel németországi, odera-frankfurti peregrinus éve (1728–1733) alatt ismerkedett össze Ráday Gedeonnal, aki 1731 tavaszán kapott engedélyt, és ez év május 2-án indult útnak Berlinbe,¹¹ onnan pedig 1732-be ment át Odera-Frankfurtba, ahol egy évet töltött, mivel apja halála (1733. május 20.) miatt haza kellett térnie.¹²

A kutatásom két fő forráscsoportra támaszkodik. Az egyik Szilágyi levelei Ráday Gedeonhoz, amely hosszabb időszakot ölel fel (1734. október 2. – 1768. február 5.) és 66 levelet tartalmaz (C64-8 2407a-2472). A másik csoport a

8 KOVÁCS Teofil: Egy ágensi életút kezdetei. Szilágyi Sámuel peregrinációja (1728–1732), *Egyháztörténeti Szemle* 12 (2011)/3, 3–21.

9 KOVÁCS Teofil: Hírek Európából. Szilágyi Sámuel peregrinus tudósításai (1728–1732), in: GÁBORJÁNI SZABÓ Botond – OLÁH Róbert (szerk.): „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem”. *Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015. 56–76.

10 KESERŰ Bálint – BUJTÁS László – HOFFMANN Gizella (szerk.), *Peregrinuslevelek 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*, Szeged, JATE BTK, 1980. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez, 6) (továbbiakban = *Peregrinuslevelek*) szerint Ráday már 1730-ban német földön van 235.

11 SEGESVÁRY Viktor: *A Ráday Könyvtár 18. századi története*, Hága, 2005. (elektronikus kiadás, letöltve: 2015. július. 29. <http://mek.oszk.hu/02900/02943/02943.pdf>) 14; *Peregrinuslevelek*: 14.

12 SEGESVÁRY: i. m., 12.

Ráday család levelezéséből Szilágyira vonatkozó vegyes iratokból áll (1733. február 1. – 1745. január 12.).

A téma szempontjából számunkra érdekes levelek 1733. február 1. és 1746. december 28. között keletkeztek.

Ekkor, 1733 és 1752 között a magyar mezőgazdasági kivitel 13,7%-t tette ki a bor. Ez 1767 és 1780 között már csak 10,4% volt.¹³ Más elemzés szerint a 16–17. századi kivitel összetétele lényegében nem változott, a már említett időszakban, – 1733–52 között – az export 39%-a marhakisvitelből, 16%-a gabonából és 14%-a borból állt,¹⁴ amely kimutatás szerint így a korábban említettekkel szemben a bor nem a második, hanem a harmadik helyet foglalta el.

A Ráday család tulajdonában volt Ráday Pál (1777–1733) apósának Kajali Pál utáni örökség révén egy ház és szőlőbirtok a hegyaljai Tállyán, valamint jelentősebb szőlőterület Tarcalon is.¹⁵ Nemcsak ezen a területen termett bora volt a családnak. Más birtokaikon is folyt szőlőművelés. A termelt borból a kocsmároltatás révén jövedelemhez jutottak a földesúri privilégium révén.¹⁶ A termelt bor mennyisége tehát nemcsak a saját szükségletet fedezte, hanem jutott belőle eladásra is. Korábbi forrásokból tudjuk, hogy 1687. augusztus 12-én Kajali Pál három hordó tállyai bort adott el Esterházy Ágnesnek, Forgách Simon feleségének. 1702. február 27-én Kajali Pál kapákat vásároltatott tállyai szőlőjébe.¹⁷ Ez a birtok tette lehetővé, hogy a Rádayak akár a legjobb minőségű borokhoz is könnyen hozzáférjenek, még ha nem nagy mennyiségben is. Mária Terézia vámrendelkezéséig Ráday Pál és fia, Gedeon nagy hangsúlyt fektettek a bortermelésre. Hegyaljai szőlők borát a porosz, szász és orosz udvarokba egyaránt szállították, de jutott belőle Konstantinápolyba és Chersonba is.¹⁸

2. Bor mint ajándék Németországban

Szilágyi és Ráday maga nemcsak ajándékozott és fogyasztott, hanem értékesített is bort, ami készpénzjövedelme részét képezte. A bor első említése még Szilágyi Sámuelnek egy Ráday Pálhoz, Gedeon apjához Odera-Frankfurtban,

13 BENYÁK Ferenc – BENYÁK Zoltán: *A bor mint nemzeti jelkép*, Budapest, Hermész Kör, 2003. 21.

14 HONVÁRI: i. m., 209.

15 BELICZAY Angéla: Kajali Klára, Ráday Pál felesége, in: ESZE Tamás (szerk.): *Ráday Pál emlékkönyv*. Budapest, 1980. 170; valamint HECKENAST Gusztáv: Kajali Pál (Ráday Pál apósa) i. m., 287.

16 BELICZAY: i. m., 88. „Adtam a ludányi kocsmának egy hordó nyéki bort.”

17 Uo.

18 SEGESVÁRY: i. m., 111.

1733. február 1-jén írott levelében történt. Ekkor több hordónyi bor érkezéséről tudósított. „A borok fel érkeztek és az Ur parancsolattja Szerint T. Jablonski Uram el küldötte az Urfi a bort, ittis a Professoroknak edjet el ajándékozott, meljel magának mind sok jo akarokat mind nagy existimatiot szerzett.”¹⁹ A levél szövege nem százszázalékosan egy értelmű. Valószínűleg Ráday Gedeon az, aki továbbküldi a bort Jablonskinak és nem fordítva. Kapnak ebből az ajándékból mások is. Az akkor fiatal, külföldön diákoskodó Ráday egyet professzorainak is elajándékozott, amellyel számos jóakaróra és nagy tiszteletre tett szert.²⁰ Az, hogy az említett két hordón felül érkezett-e még bor valószínűsíthető, hiszen más forrásból tudjuk, hogy a Ráday-család több esetben adott el bort német területeken. Tehát nagyon valószínű, hogy eladásra is érkezett ekkor a szállítmány. Nemcsak a kiváló tokaji bort – ahogy ezt korábban Segesváry Viktortól idéztem –, vitték külpiacra, hanem sziráki borokat is.²¹ A kivitt bor egy részét a fiatalúr megtarthatta a maga számára, a másik részét, pedig értékesítette. Nem mindig a legdrágább borokat forgalmazták. Volt úgy, hogy három évig nem készítettek aszút.²² 1731-ben olyan rossz volt a termés, hogy csak az úrfi személyes használatára küldtek bort, eladásra nem.²³ A következő év elején annyit írt Ráday Pál, hogy aszúbort nem tud küldeni csak „negyedévi” édes borból hat hordóval.²⁴ Az eladás és a személyes használat mellett szerepet kapott az ajándékozás is. Ráday Pál tudakolja, hogy küldhet-e ajándék bort.²⁵ Később kint vásárolt könyvei hazahozatala kapcsán Segesváry Viktor azt írja: „hogy a [könyv]szállítmány Boroszlón keresztül érkezett Bécsbe, azon az úton, amelyen egy évtizeddel előbb a pénz- és borküldeményeket az Odera-Frankfurtban tanuló fiatal Rádayhoz juttatták.”²⁶ Ebből arra következtethetünk, hogy ez az út volt a borszállítmány útja is. Ezzel szemben Ráday Pál Losoncon, 1732. május 12-én kelt levelében arról írt, hogy a bort ősszel küldheti csak Zacharides uram által,²⁷ aki egyébként beszercei kereskedő volt,²⁸ és üzleteit Boroszlón

19 C64-4c2-1. 841. 1733. február 1.

20 C64-4c2-1. 841. 1733. február 1.

21 C64-4c2-2. 32. 1731. június 23.

22 C64-4c2-2. 34. 1731. augusztus 8., C64-4c2-2. 36.sz. 1731. október 10.

23 C64-4c2-2. 37. 1731. december 22.

24 C64-4c2-2. 41. 1732. március 24.

25 C64-4c2-2. 40. 1732. február 24.

26 SEGESVÁRY: i. m., 40.

27 C64-4c2-2. 43. 1732. május 12. SEGESVÁRY: i. m., 122. Ráday Pál üzleti kapcsolatban állott a beszercebányai Zacharides borkereskedővel.

28 C64-4c2-2. 41. 1732. március 24.

keresztül intézte.²⁹ Nem lehetett példa nélküli eset az ajándékozás, ugyanis Huszti András odera-frankfurti peregrinus 1727. december 7-én szintén tesz említést arról, hogy Teleki elutazása előtt ígért neki egy hordó bort.³⁰

De ki is volt a továbbküldő személy Teleki és Ráday Pál e bizalmas ismerőse? Tekintve, hogy továbbküldésről van szó az ekkor Berlinben élő Daniel Ernestus Jablonski (1660–1741) Johannes Amos Comenius (1592–1670) unokája jöhet számításba. Ő azért is érdekes, mivel Brandenburg nemcsak a hugenottákat fogadta be a 18. században, hanem ezt megelőzően az 1660-as években a lengyel szociánusoknak, majd a cseh testvéreknek is menedéket nyújtott. Az ekkor uralkodó I. Frigyes Vilmos (1713–1740) bár református volt, lemondott evangélikus alattvalói kálvini hitre való térítéséről.³¹ A levelezésben megemlített férfiú a porosz királyi tanács tagja, 1690-től Königsbergben, 1693-tól Berlinben udvari papként működött. Fényes karrierje itt nem állt meg, 1718-tól az egyházi tanács tagja lett, majd 1733-tól a berlini királyi tudományos társaság elnöki tisztségét viselte. A magyar reformátusság számára is nagyon fontos szereppel bírt, hiszen a nagyenyedi kollégium odera-frankfurti ösztöndíjainak megszervezését irányította.³² Jablonski fia, Paulus Ernestus teológiai tanárként és városi lelkészként dolgozott 1721-től Odera-Frankfurtban.³³ Teológiai előadásait Szilágyi is látogatta az egyetemi városban,³⁴ és mivel Ráday Gedeon 1732–1733-ban ott tanult, bizonyára neki is tanára lehetett. Feltehetőleg Jablonski nagy örömmel fogadta ezt az ajándékot. A bor tehát ajándékként fontos szerepet játszott a kapcsolati háló kiépítésében. Erdély és Magyarország protestánsai támogatókra leltek a szintén protestáns Európában, ugyanúgy, ahogy Comenius is támogatásra lelt számkivetése idején nálunk. A protestáns elit egymást segítette például ösztöndíjakkal, és számon tartották egymást.

3. Az ágens borügyletei

A levelek szövegéből az derül ki, hogy a két volt diák levelezése nem volt teljesen problémamentes. Gedeon nem volt jó levélíró, de ez nem Szilágyi szemé-

29 C64-4c2-2. 41. 1732. március 24.

30 *Peregrinuslevelek*: 318.

31 FONT Zsuzsa: Bethlen Miklós levelei Brandenburgba, in: Császtvay Tünde – NYERGES Judit (szerk.), *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, Budapest, Balassi Kiadó, 2009. 131.

32 *Peregrinuslevelek*: 400.

33 Uo. 400.

34 Kovács, *Egy ágensi életút...* i. m., 11.

lyének szólt, hiszen az ifjú Ráday már németországi tartózkodása alatt is annyira szűkszávnak bizonyult, hogy szülei többszöri korholás után már azzal fenyegetőztek, hogy miután saját testvére, Eszter lakodalmára sem írt, idő előtt haza fogják hívni.³⁵ Az esküvőre való üdvözlés elhanyagolását azzal indokolja a peregrinus, hogy nem tudták annak pontos idejét, míg meg nem érkezett augusztus elsején az erről tudósító levél, pedig ünnepi verseket is nyomtattak volna az esküvőre.³⁶ A feddés nem járt eredménnyel. Ráday Gedeon továbbra is rossz levélíró maradt, amit a Szilágyi gyakran szóvá is tett.

A borral kapcsolatos az 1735. augusztus 5-én kelt levél Pécelen Ráday Gedeon tollából. Ebben az időszakban Szilágyi Sámuel már a magyarországi reformátusok bécsi ágense. Ekkor azt látjuk, hogy Szilágyi közvetve próbálta Gedeont elérni. Írt Rosos Jánosnak,³⁷ aki ekkor Ráday öccsének, Pálnak volt a tanára. Ennek a levélnek az utóiratában szólította meg a fiatalurat, aki levélben így válaszolt Szilágyinak a Rosos úrhoz írt levelének utóiratában hozzá intézett sorokra:

„Szep kis ember Kglđ bizony, el mehet Kglđ véle. az maga bora kedvéért jó le, Uram megis nagy artatlanul az szegeny fejemhez üti, hogy az én kedvemért jött le Posonban. Igy van ám az, [---törlés] húnd bé az szemed majd meg tsallak. De mit sopánkodom, hiszen tudom én hogy igj jár ez az világ. Mit gondolok én vele, akar szívbűl akar *szindbul* mondgya Kglđ magát *Sluga nyajnyiti*³⁸-nak, tsak én tökellestesen el mondhassam hogy vagyok

Kglđnek

Igaz []”³⁹

Szilágyi válaszában visszautasítja ezt a vádat, hogy Pozsonyba azért ment le, mert borát és nem Rádayt kívánta látni. Ez a felvetés nem igaz, hiszen az ágens szolgálja azt egészen Bécsig is el tudta volna hozni. A Pozsonytól Bécsig terjedő út nem okozott volna neki nehézséget. Ezzel szemben éppen erre az időre hozatta fel a bort, arra gondolva, hogy Gedeonnal együtt kóstolhatják azt meg, de Ráday nem tartotta fontosnak, hogy Szilágyinak megírja ott lété-

35 BELICZAY: i. m., 192–193.

36 *Peregrinuslevelek*: 239.

37 ZSINDELY Endre: Ráday Gedeon élete és munkássága. Megjelent az 1955-ös Ráday évkönyvben. 36–45. (letöltve: 2015. szeptember 23.

http://palheidfogel.gportal.hu/portal/palheidfogel/upload/438951_1206112874_09073.pdf); BELICZAY: i. m., 192.

38 Esetleg: sluga bosnyákul, horvátul szolgál, cseléd

39 C64-8 2411a. 1735. augusztus 5.

nek idejét.⁴⁰ Szilágyi levelezésében állandó elem volt a Rádayval való évődés. Ez természetesen megjelenik itt, a borokkal kapcsolatos levélben is.

A bor a fogadások és vendégségek esetében is kulcsfontosságú szerepet játszott. Az italok ajándékozása a diplomáciában szokás volt. A bor azonban nem mindig állt rendelkezésre megfelelő mennyiségben az ágens számára. Szilágyi jelezte, hogy megértette, hogy a bor elkelt, amit maga is sajnál, „de ha nincs, azt el nem lehet az Angjalok Királjánakis [Krisztusnak] küldeni.”⁴¹ Úgy tűnik, hogy a beszerzési forrás nem apadt ki teljesen, mivel már ugyanennek a levélnek a végén Szilágyi reméli, hogy Ráday mégis küld neki ürmös bort, amiből, amint az megérkezik, inni fog Sigray László [lásd Sigray László Ignác] (1695–1756?) egészségére.⁴²

Az olvasóban felmerülhet az a kérdés, hogy mi is az az ürmös bor? Ez egyfajta specialitás volt, amelyről így ír Balassa Iván: „Az ürmös (bor), melyet helyenként Hegyaljára vonatkozó latin, német szövegekben vermutnak, abszintnak is mondanak, a 16. század második felétől kezdve mutatható ki tájunkon... Az ürmös a 18. századtól kezdve egyre jobban háttérbe szorult az aszúval szemben, de mint ritka csemegeborral elvétve találkozunk vele. A múlt század [Itt a 19. századról ír a szerző] közepén kétféle ürmös készítették Hegyalján: az egyik a porcsinból készült rácürmös, a másik a főtt ürmös... Ezt általában nem árusították, csak a készítettő és felsőbb osztályokhoz tartozó, a birtokosok, mint különlegességet fogyasztották.”⁴³ A 18. században Magyarországon a különböző bortermő vidékek közül a „vezető szerepet Tokaj-Hegyalja játszotta, s a tokaji bor, főként a szamorodni és az

40 C64-8 2412 1735. augusztus 10.

41 C64-7-534a 1742. november 21.

42 C64-7-534a 1742. november 21. Sigray életrajzához lásd: FALLENBÜCHL Zoltán: Sigray László Ignác emlékirata, in: NÉMETH Mária (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–1975*. Budapest, OSzK, 1978, 169–195. Az még nem tisztázott, hogy milyen kapcsolatban volt Ráday és Sigray. Sigray már korábban előfordul a levelezésben, mint aki összeállított egy követeknek szóló leírást: C64-8 2428a 1740. március. 26. „A mine-mű Reflexiókat adnectaltattam ezen levél tulso részére. L: B. Sigray László Uram penes Suplicem Libbelum adta az Excelsa Cancellarianak bé, méltónak ítéltem az Ur curiositására, abból meg esmerheti az Ur, hogy kevés quardia van a fellegvárba, magna enim polit phacton. s/jolit

43 BALASSA Iván: *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Történeti-néprajzi tanulmány*, Tokaj, Tokaj-Hegyaljai ÁG. Borkombinát, 1991. 525–527.

aszú miatt, a legjobb magyarországi bornak számított⁴⁴. Bár ezen a területen kívül készült még aszú Sopronban, Ruszton, Szentgyörgyön, Somlón is.⁴⁵

4. A bor mint árucikk

4.1 Egy tavaszi ügylet

A Rádayak, ahogy már írtam, foglalkoztak nemesi borkiméréssel is. Kajali Klára több alkalommal írt arról, hogy hol, milyen eredetű bort adtak el.⁴⁶ A különféle borokból külföldre is szállítottak. Tehát a borforgalmazás a család számára nem volt újszerű, akkor sem, amikor Szilágyi 1746. március 23-án kelt levélben újból előfordul ez a téma. Ekkor azonban kifejezetten egy adásvételi ügylet tárgyaként. Akkor Szilágyi azt írja, hogy „Az Ur Gratiajabe a két átalagot [Kb. 70 literes tokaji boroshordó.]⁴⁷ acceptalom, de az árrát meg kell határozni hadd tehessek a szerént dispositiot.”⁴⁸ Azaz ő akarja annak árát meghatározni, nyilván a bécsi viszonyok figyelembevételével, ahol a hegyaljai aszú szőlőbor különösen, ha tíz vagy még több éves száz arany fölött is elkelt, de az újbor árát nem ismeri, mivel ott még újbort nem forgalmaztak. Az 1745-ös termésből még nem hoztak fel Bécsbe, mert azt majd csak három-négy év múlva fogják fogyasztani. A régi boroknak nagyon jó ára van, – ismétli újra – száztíz vagy százhusz aranyat is megadnak érte, sőt az 1727-es évjárat százötvenet is megér.⁴⁹

A hegyaljai borokról írták Haugwitz és Procop államtanácsosok 1756-ban Mária Teréziának, hogy ez a borok királya, „amelyért csaknem egész Európából, de különösen Lengyelországból nagy pénzösszegek folynak be.”⁵⁰ A bor ára ebben az időszakban elég nagy ingadozásnak volt kitéve, ezt a termés mennyisége, minősége, a háborús vagy békés viszonyok befolyásolták.

44 OROSZ István: A borok királya. A bortermelés szerepe és társadalomformáló hatása Tokaj-Hegyalján a 18. században, in: BENYÁK Zoltán – BENYÁK Ferenc (szerk.): *Borok és korok. Bepillantás a bor kultúrtörténetébe*, Budapest, Hermész KÖR, 1999. 177.

45 WELLMANN: i. m., 156.

46 BELICZAY: i. m., 188.

47 Balassa Iván a 17. század végére teszi azt a szokást, hogy az aszúbort átalagban tartják és értékesítik. A szokásos hordó felének számították az átalagot. Az ilyen bort ajándéknak is gyakran használták, nem meglepő a következő mondás: Legjobb agens (prókátor) a Tokaji Antal, hiszen a tokaji aszú segítségével lehet legjobban elintézni a peres ügyeket. BALASSA: i. m., 541–542.

48 C64-8 2446 1746. március 23.

49 C64-8 2446 1746. március 23.

50 KOMORÓCZY György: Az Észak felé irányuló magyar borkivitel. *Közgazdasági Szemle* 67 (1943)/március, 195.

A bor ára akár kétszeresére vagy háromszorosára nőhetett vagy éppen csökkenhetett.⁵¹

4.2 Őszi adásvétel

A vizsgált forráscsoport utolsó egységét egy nagyobb mérvű adásvétel képezi. A levelezés eleje nem maradt ránk. Szilágyi 1746. október 22-én arról írt, hogy ő gróf Teleki László már korábban hozzá írt levele alapján letett volna egy taxát valamilyen megbízás alapján, de erre nem volt módja, nyilván nem volt elég forgótőkéje, amit jelzett is megbízójának. Úgy látta az ágens, hogy ennek fedezetét a borértékesítésből egy-két héten belül befolyó summa képezi majd. Ezt Szilágyi beleszámítja Ráday részébe, így nincs szükség arra, hogy Ráday sógora, Teleki László számára pénzt küldjön. Ugyanebben a levélben később arról írt, hogy már többször megírta, hogy nyolc átalag aszú borról hordójáért negyven, tehát összesen háromszázhusz aranyban megállapodott, és ezért már huszonnégy arany előleget is felvett, azon feltételekkel, hogy egy átalag ürmös bor is legyen a nyolc hordó között.

A vevő egy meg nem nevezett nagyon fontos ember volt, így Szilágyi becsületbeli ügynek tartotta, hogy a hordókat jól töltsék meg, ami arra utal, hogy a bor mennyiségével ügyeskedhettek az ő szállítói is. A szállítással kapcsolatban annyit tudunk meg, hogy az eladók azt csak Budáig vállalták, onnan Bécsbe a vevő szállította tovább a bort.⁵² Hogy ez miért volt így, az a forrásokból nem világos. A szállítást ebben az időszakban a kereskedők nem saját fogatukon vállalták, hanem arra specializálódott fuvarosok szolgáltatását vették igénybe. Ekkor a bort általában egy három-négy ló vontatta szekéren szállították. Egy szekérra a szakirodalom szerint három nagy, 135–152 literes hordó fért fel.⁵³ Itt tehát legalább két szekérral történhetett a szállítás, mivel a nyolc hordó nem fért el egyetlen szekéren. A szárazföldi szállítás a korban az utak állapota miatt igen kockázatos dolog volt.⁵⁴ A Dunán való továbbítás bár ebben az esetben elvileg lehetséges lett volna, de itt nem merült fel. A Budától tovább történő szállítás költségeit a vevő állta.⁵⁵

51 TARDY Lajos: Az orosz borvásárló bizottság első két évtizedének története (1733–1753). *Századok* 97 (1963)/1, 111.

52 C64-8 2447 1746. október 22.

53 BUR: i. m., 294–295.

54 WELLMANN: i. m., 71.

55 C64-8 2447 1746. október 22.

Alig három hétre rá újból előkerült ez a téma. Szilágyi szerint őt Ráday valamilyen oknál fogva kellemetlen helyzetbe hozta, és abból nem mentette ki. Ennek oka leginkább Gedeon késlekedése lehetett. Leveléből az derül ki, hogy Szilágyi a már említett adásvételt szóban is egyeztetette Ráday Gedeonnal, olyan feltételekkel, amit már előző levelében megírt, és itt újra felsorolt. Időközben az előleg után már átvette az áru ellenértékét is, melyből már Teleki László gróf levele alapján, több mint 600 forintot⁵⁶ ki is fizetett könyvbeszerzési célokra. A borvásárlás összegéből a maradvány nála volt még. Láthatta Gedeon, hogy milyen előkelő emberrel van dolga, aki szavára adva az egész összeget előre kifizette. Nagyon fontos tehát Szilágyinak, hogy ne csak, hogy megtartsa szavát, de még a gyanú árnyéka se vetődjön rá, mely Rádayra nézve is káros lenne, hiszen ő úgy szeretné az ügyletet lezárni, hogy máskor is legyen lehetősége híres borát eladni. Szilágyi sürgős választ kért, hogy meg tudja csinálni az elszámolást, mivel más pénzt nem akarja magánál tartani, sem pedig magának bonyodalmat okozni.⁵⁷

A levelek időnként keresztezték egymást. Ugyanis közben 1746. november 6-án Ráday írt Tarcalról Szilágyinak, de azt az ágens november 12-i dátumú levelét megelőzően nem kapta meg. Ez a levél a 1746. október 22-i levelére lehetett a válasz, aminek tartalma azonban nem volt teljesen világos Szilágyinak Ráday szokott rövideje miatt. Az ágens ebben az időben Bécsben tartózkodott, és nemcsak helyeselte, hanem el is fogadta az úr boreladási tervét, mint mindkettőjüknek előnyös üzletet. Sajnálta, hogy Ráday nem írt az ürmös borról, amelyből egy hordónyt kért.

Ekkor újra arról tudósít az ágens, hogy már át is vett a nyolc átalag borért 320 aranyat, ami 1312 rajnai forintot tesz ki.⁵⁸ A hordónkénti 40 arany magas árnak számított, hiszen 1728-ban 32 forintjával értékesítettek Hegyalján 56 hordó bort.⁵⁹ Az egész ügylet, amint már említettem, Ráday és Szilágyi közös megállapodásán alapult. Az összegből háromnegyede, 984 rajnai forint járt Rádaynak, aki úgy rendelkezett, hogy gróf Teleki László számára jusszon 400 rajnai forint, aki sógora számára különböző megbízásokat teljesített. Az összeget nem küldette vissza Ráday, hanem ebből jutott „A Bizantium historiára, annak kötésére, és más könyvekért s. kötésekkért 223,6.” A maradványt (360⁵⁴) ugyan Szilágyi kész volt Rádaynak átutalni vagy bárhova

56 4,1 forint tesz ki egy aranyat.

57 C64-8 2448 1746. november 12.

58 C64-8 2449 1746. november 16.

59 FEYÉR: i. m., 206.

kifizetni, de könyvbeszerzője Bernard⁶⁰ új könyvekkel kecsegtette. Újra szóvá tette, hogy hozzá hasonlóan írhatna Ráday akkurátusabban. A borkereskedelemmel való foglalkozás nem zárult le ennyiben. Szilágyi javasolta, hogy amennyiben Rádaynak maradt még bora őrizze meg, bár nincs most rá vevője, reméli, hogy nemsokára fog találni, és ő mindig jobb árat tud majd kérni érte, hiszen most is kétszer annyit nyertek az ügyleten, mint amennyi a szokásos kereskedelmi haszon.⁶¹ A megőrzésre való utalás azért érdekes, mivel a tulajdonosok igyekeztek túladni készletükön, mivel a következő évi termés befogadásához gyakran nem volt elegendő pincéjük. „Így született meg a latin mondás: *In Hungaria natum, sed in Polonia educatum*, vagyis a lengyel pincékben nevelkedett fel a hegyaljai borok többsége”⁶² – írja Balassa Iván. Szilágyi a borok felszállítását arra az időszakra javasolta, amikor a bor már megszűnt forrni, mivel azt úgy ajánlatosabb szállítani „meljéről én suo tempora passust szerezvén, le küldöm és ugy osztán kell meg indítani, addig jo cura alatt kell őket tartani.”⁶³

Valószínűleg a szentpéteri⁶⁴ borral kapcsolatban is kérhette Ráday Szilágyi véleményét, de erről ő nem tudott nyilatkozni, mivel Bécsben rendszerint nem ittak magyar bort, különleges esetekben pedig mindenki maga igyekezett azt beszerezni. Úgy látszik, hogy az imént tárgyalt borügylet a különleges esetek közé tartozott. Szilágyi azonban nem zárta ki a szentpéteri bor forgalmazását sem, ha küld belőle neki Ráday „mintát”.⁶⁵ Egy ilyen különleges alkalomról számol be emlékiratában a már említett Sigray László, miszerint az 1735. február 14-i udvari álarcosbálon felszolgált tokaji bor jó volt.⁶⁶

A téma ugyancsak sűrű levélváltást vont maga után. „Nem tudom meg volt-e a vásár, azt sem tudtam micsoda borok lettek,”⁶⁷ Az ágens attól tart, hogyha igaz, amivel rémisztik, hogy a borok semmirevalók lennének, még a tavalyinál is rosszabbak, ebben az esetben nem sok nyereségük lenne. Szilágyi arra hivatkozott, hogy ő becsületszavát adta a vásárlónak a boroknak

60 Bernard Segesvárynál Bernhardi, más helyen Friedrich Bernardi, bécsi könyvkereskedő. <https://books.google.hu/books?id=L7LnFAkUxR8C&pg=PA20&dq=friedrich+bernardi+b%C3%BCcher&hl=hu&sa=X&ved=0CDAQ6AEwAWoVChMI84aip5HlxwIVgd0sCh1Uugur#v=onepage&q=friedrich%20bernardi%20b%C3%BCcher&f=false> (letölve: 2015. szeptember 8.)

61 C64-8 2449 1746. november 16.

62 BALASSA: i. m., 531.

63 C64-8 2449 1746. november 16.

64 Sajószentpéter: RL C/64-2a - 9. köt. 180.

65 C64-8 2449, 1746. november 16.

66 FALLENBÜCHL: i. m., 182.

67 C64-8 2450a 1746. november 26.

„ujóságokrol”, aki hitelt is adott szavának, mivel jelentős summát tett le előre. Ebből kifolyólag méltó, hogy ő is megfelelőképpen tájékoztassa. A levél írását az motiválta, hogy az előtte való nap magához hívatta a vevő, és közölte vele, hogy úgy tudja, hogy a sok esőzés miatt a borok minősége gyenge. Továbbá, hogy a törzsvásárlóknak számító lengyelek nem is jelentek meg, az orosz cárnő megbízottja sem tudott bort venni, bár hatezer aranyra volt megbízása.⁶⁸ Így Szilágyi igen kellemetlen helyzetbe került. Sürgette Rádayt, hogy minél hamarébb tájékoztassa őt ezekről, ne legyen rest az írásban, ez a probléma leveleiben igen sok alkalommal előkerült.⁶⁹ Az év végéig nem történt előrelépés a borok ügyében. Így Szilágyi az óév vége előtt eképpen érdeklődött: „A borokért mikor küldjek passust⁷⁰; mert szeretném kézhez szolgáltatni.”⁷¹ Ez alkalmas időpont lehetett a szállításra, mivel az őszi esőzéseknek már vége lehetett, a tavaszi áradások pedig még távolabb voltak.

A fenti „kereskedelmi” levelezés alapján azt lehet megállapítani, hogy először történt a megrendelés, mindez az előleg, a hordónkénti három arany kifizetésével folytatódott. A szállításról Budáig az eladó gondoskodott. Aztán kiderül, hogy a teljes összeget kifizették az áru átadása előtt. Ennek egynegyede járt közvetítőként ágensünknek. Ezt követte a szállítás és az átadás. A szállítás esetünkben az elhúzódott. A bor megérkeztek időpontjáról nincs tudomásunk.

5. Összegzés

Szilágyi Sámuel és Ráday Gedeon levelezésében a bor és borkereskedelem több alkalommal előfordult. Azt látjuk, hogy a bor először egy német földön tanuló diák apjának nagyra becsült ajándékként jelenik meg. Ezzel tisztelte meg a fiatal Ráday tanárait, jóakaróit. Aztán az ágens kívánságára szállítottak nagyobb mennyiséget Bécsbe, valószínűleg Szilágyi saját felhasználására, bár nem lehet kizárni a továbbajándékozást, illetve reprezentációs célokat sem. Harmadszor a témát érintő levelezés döntően az 1746-os esztendőre tehető, amikor két adásvételről van szó, amelyből különösen a második, az év végi részletesebb. Ebből arra lehet következtetni, hogy a bécsi ágens aktívan foglalkozhatott a könyvbeszerzés mellett időnként borkereskedéssel is,

68 Az orosz borkereskedelemhez lásd még: TARDY Lajos: A tokaji orosz borvásárló bizottság első két évtizede (1733–1753) *Századok* 97 (1963)/1, 107–128; V. MOLNÁR László: Tokaji borok cárok asztalán. *Világtörténet* 20 (1998)/1–2, 37–44.

69 C64-8 2450a 1746. november 26.

70 útlevelet

71 C64-8 2451x 1746. december. 28.

amiből saját maga is haszonhoz juthatott. De ez további alapot adott Ráday könyvvásárlásaihoz is. Szilágyi utóda Nagy Sámuel még csereüzletet is kötött Ráday megbízásából a megvett könyvekért borral fizetve.⁷² A borkereskedelem lebonyolításában úgy tűnik, hogy Rádayé volt a kezdeményező szerep,⁷³ akinek a családja már régóta foglalkozott borkereskedelemmel is. Ezt támasztja alá, hogy peregrinációja alatt is foglalkozott ilyesmivel. Ezzel szemben Ráday Gedeon gazdálkodáshoz való viszonyáról Beliczay Angéla azt írja, hogy nem törődött azzal, és azt édesanyjára, valamint jószágigazgatójára Fatavich Ferencre bízta.⁷⁴ Ez ellentétben van Hegedüs Géza megállapításával, aki szerint józanul gazdálkodva birtokain, lehetővé vált, hogy életét a szakadatlan önművelésnek szentelje.⁷⁵ Az elemzett levelezés alapján ezeknek a megállapításoknak azonban csak részben adhatunk igazat. Úgy tűnik, hogy Ráday Gedeon ugyan nem egyedül, de megbízottai révén foglalkozott gazdasági ügyekkel is. A borkereskedésben Szilágyi Sámuel mellett, Ráday sógora, Teleki László gróf is részt vett, mint megbízott. Ő nemcsak a borkereskedésben, hanem különböző pénzügyletekben, könyvbeszerzésben, könyvkötésben is rendszeresen eljárta. A borügyletekben tehát mindhárom férfi, még ha különböző mértékben is, de érintett volt.

72 SEGESVÁRY: i. m., 51.

73 C64-8 2448 1746. november 12.

74 BELICZAY: i. m., 195. BORVÖLGYI Györgyi: Ráday Gedeon tanulóévei, in: *A Ráday-család a magyar kultúrában. 300 éve született Ráday Gedeon*, Budapest, Ráday Gyűjtemény – Fekete Sas Kiadó, 2014. 19, 24. Fatavich a Ráday-családhoz szorosan kötődött, 1723–1725 között Gedeon nevelője volt. 1725-ben Ráday Pál tanácsára felhagyott a nevelősködéssel, és támogatásával jogot tanult, majd 48 évig volt a Rádayak jószágigazgatója.

75 Ennek némileg ellentmond HEGEDÜS Géza: *Magyar irodalom arcképcsarnoka*, Budapest, Trezor Kiadó, 1992. I. köt. 77. „Birtoka, amelyen józanul gazdálkodott, lehetővé tette, hogy életét szakadatlan önművelésnek szentelje.”